

החינוך-הלאומי בישראל:

דוח צוות חשיבה על לאומיות וחינוך

כנס הרצליה השני

דצמבר 2001

חברי הקבוצה אשר ניסחו את המסמך שהובא לעיל:

ד"ר צבי צמרת (יו"ר), פרופ' רחל אלבוים-דרור, פרופ' אלה בלפר, הרב יואל בן-נון, מר יצחק בצלאל, ד"ר אבי בראלי, עו"ד אריה ברנע, ד"ר אביבה חלמיש, ד"ר גדעון כ"ץ, פרופ' אליעזר שביד.

החינוך-הלאומי בישראל:

תמצית:

בניגוד למצב השורר במדינות דימוקרטיות רבות, אין במדינת ישראל חינוך לאומי אחד אשר בו לומדים רוב ילדי המדינה, ובמקביל מערכות חינוך אחרות פרטיות (החייבות במינימום של חינוך לאומי ובחינוך דימוקראטי-אזרחי). אצלנו החינוך שמן הראוי היה כי יהיה פרטי, נישא כולו על כתפי הציבור.

החינוך בישראל מפוצל למערכות חינוך נפרדות לחלוטין: יהודיות וערביות; חילונית, דתיות וחרדיות; ממלכתיות ולא-ממלכתיות. יתר על כן, כל המערכות מתפצלות לתת-מערכות רבות. כך למשל, בחינוך החרדי יש היום שורה ארוכה (ומתארכת) של מוסדות יריבים: אשכנזיים וספרדיים; חסידיים (על פי החסידויות השונות) ומתנגדים; של אגודת-ישראל, דגל התורה ושי"ס. המפלגות בישראל קובעות את הפיצול בחינוך, מעודדות אותו ומקבעות אותו.

למרות שמוסדות החינוך בישראל ממומנים על ידי המדינה, לרשויות המדינה אין כמעט השפעה על התכנים הנלמדים בהם. לענייננו, אין להן כמעט השפעה הן על החינוך הלאומי והן על החינוך האזרחי המונחל באותם מוסדות. אם אנו חפצי חיים, מצביעות זו מחייבת שינוי דחוף.

ניתוח מספרי התלמידים במערכות החינוך השונות, מצביע על כך ששנוי המדיניות הנדרש הוא דחוף ביותר. בשנים האחרונות, חל גידול ניכר במספר הלומדים בשתי מערכות חינוך אשר בהן השפעת רשויות המדינה היא מזערית: בחינוך החרדי ובחינוך הערבי. בדיקה מדוקדקת של מספרי התלמידים בגילאי 6-18 בשנת 2001 מראה כי מספרם הן בחינוך הממלכתי-הכללי והן בחינוך הממלכתי-דתי קטן והולך. החינוך הממלכתי מאבד את ההגמוניה המוחלטת אשר היתה לו בשנים קודמות. היום, כמעט מחצית של ילדי מדינת-ישראל הלומדים בכתה א' לומדים או בחינוך יהודי חרדי או בחינוך ערבי. אם המגמות הדמוגרפיות הנוכחיות תימשכנה, חלקם הפרופורציונאלי במערכת החינוך יוסיף ויגדל.

גם הניתוח הסטטיסטי במערכת ההשכלה הגבוהה מעיד על מציאות סבוכה. מחד, מספר הסטודנטים הלומדים לתואר ראשון, גדל לאחרונה באורח מבורך. אולם, מאידך, כמחצית הסטודנטים לומדים במכללות, שלעיתים רמתן נמוכה.

בין אלו הלומדים באוניברסיטאות, מספר הלומדים בפקולטות למדעי הרוח הצטמצם ביותר. יש ירידה ניכרת במספר הלומדים לתואר ראשון בחוגים שעשויים לחזק את השורשים הלאומיים, כגון: מקרא, תלמוד, מחשבת ישראל, ספרות עברית, היסטוריה של עם ישראל ועוד. בעייתיות מיוחדת שוררת במכללות להכשרת מורים. רמת התלמידים הממוצעת באותן מכללות – אשר תיקבע את פני החינוך וההוראה בדור הבא – אינה משביעת-רצון.

החברה הישראלית מלאת שסעים: בין עשירים לעניים, בין יהודים לערבים, בין חילוניים לדתיים, בין ותיקים לעולים, בין מרכז לפריפריה, בין אזרחי המדינה והעובדים הזרים ובין העדות בישראל. מדאיגה במיוחד הקורלציה בין כמה מן השסעים. החינוך הלאומי בישראל והחינוך האזרחי, מותנים בהתמודדות נכונה עם אותם שסעים.

אחד המפתחות העיקריים לצמצום השסעים בחברה הישראלית הוא כלכלי. בקבוצות אוכלוסייה מוגדרות דרושה השקעה חינוכית גבוהה יותר. חיונית העדפה מכוונת אשר תקטין את הפערים שנפערו בשנים האחרונות. מדיניות ההעדפה, סותרת את המדיניות הנוכחית שדגלה ההפרטה. ההפרטה המוגזמת מחלישה את הסולידריות החברתית בישראל ומאיימת על כל הייחוד שלנו.

מערכות החינוך היהודי בישראל זקוקות לליבה חינוכית משותפת. ליבה זו צריכה להתבסס על עקרונות היסוד של המדינה כפי שאלו נוסחו במגילת העצמאות. במקביל, בכל מערכות החינוך בישראל, דרוש חינוך אזרחי אשר יחנך לדימוקראטיה ולציות מוחלט לשלוש רשויות המדינה: לבית המחוקקים, לממשלה ולמערכת המשפט.

למרות העובדה שיש במדינת ישראל בני מיעוטים רבים, הכל חייבים להכיר בכך כי המדינה היא קודם כל מדינה יהודית. במקביל, הרוב היהודי חייב לכבד את הלא-יהודים החיים בקרבנו, להקפיד על כל זכויותיהם האזרחיות ולטפח את תרבותם השונה.

שני יסודות מרכזיים במערכות החינוך בישראל צריכים להיות התרבות הלאומית והציות מוחלט לכללי הדימוקראטיה. ראשי משרד החינוך חייבים לתבוע לחזק את שני היסודות האלה בכל מוסדות החינוך.

(א) מערכת החינוך בישראל – תמונת-מצב:

במדינת-ישראל אין מערכת-חינוך ציבורית אחת, אלא שורה ארוכה של מערכות-חינוך נפרדות. מסיבות מפלגתיות, יש מערכות-חינוך: יהודיות וערביות; כלליות, דתיות וחרדיות. יתר על כן, מאותן סיבות, למערכות-החינוך הללו יש תת-מערכות רבות - רובן ציבוריות וחלקן פרטיות - השונות זו מזו הן בתכני הלימוד הנלמדים בתוכן והן בהשקעה הכספית היחסית ובתשומות האחרות המושקעות בכל תת-מערכת.

למרות הרטוריקה שאנו נתקלים בה השכם והערב מפי אישים שונים, בפועל לממשלות ישראל, לשרי החינוך ולצמרת משרד-החינוך, אין כמעט השפעה הן על היעדים והן על התכנים הנלמדים ברוב מערכות-החינוך בישראל.

יש לכך שני נימוקים עיקריים: ראשית, בית-המחוקקים קבע כי במערכות חינוך מסוימות הסמכות להשפיע על תכנים חינוכיים לא תינתן לשר החינוך ולמנכ"ל משרדו. שנית, גם כשנקבע כי לשר ולמנכ"ל תינתן סמכות פורמלית, היא לא-תמיד מופעלת (בעיקר בגלל לחצים פוליטיים).

אלו מערכות-חינוך עיקריות קיימות במדינה?

על פי נתוני האגף למיכון ומערכות-מידע במשרד החינוך¹ למדו בשנת תשס"א בחינוך היסודי ובחינוך העל-יסודי בישראל 1,327,075 תלמידים. מהם: 78.1% למדו בחינוך היהודי ו-21.9% למדו בחינוך הערבי.

החינוך הערבי בארץ (היסודי והעל-יסודי) היה לפני עשר שנים 19.6% ממערכת-החינוך. כתוצאה מן הריבוי המהיר של ערביי ישראל בהשוואה לריבוי באוכלוסייה היהודית², החלק היחסי של התלמידים הערביים במערכת החינוך גדל בהתמדה.

למרות העלייה היהודית הגדולה בעשור האחרון - של יותר ממיליון נפש - חלקו של החינוך הערבי במערכת-החינוך הישראלית גדל בעשור זה ביותר מ-2%.

החלוקה הפנימית בחינוך-הערבי (לפי מערכות הפיקוח): 72.42% תלמידים ערבים; 17.05% תלמידים בדואים; 10.54% תלמידים דרוזים.

מן הראוי לציין כי לעיתים תכופות המורים המלמדים באותם בתי-הספר ערביים הם בני דתות שונות. זאת ועוד, במוסדות-חינוך ערביים לא-מעטים גם אוכלוסיית התלמידים מעורבת. אחת התוצאות: ההבחנה ביחס למדינת ישראל ולצה"ל - שפעם היתה בולטת בין ערבים מוסלמים, ערבים נוצרים, בדואים ודרוזים - הולכת ומיטשטשת.

בשנת תש"ס למדו בכתות א' בכל המוסדות החינוכיים במדינת-ישראל 114,345 תלמידים. 29,409 מהם למדו במערכות חינוך ערביות (25.7%).

היום, אחד מכל ארבעה תלמידי כתות א' הלומדים במדינת-ישראל - בגבולות ה'קו הירוק' - הוא לא-יהודי.

חלוקת התלמידים היהודיים שלמדו בבתי-הספר היסודיים ובבתי-הספר העל-יסודיים בתשס"א מצביעה על כך כי:

בחינוך הממלכתי-הכללי למדו 66.0% של התלמידים היהודיים.

כלומר, בחינוך הממלכתי הכללי, הלא-דתי, למדו 51.5% של ילדי מדינת-ישראל.

בחינוך הממלכתי-הדתי למדו 18.39% של התלמידים היהודיים.

כלומר, בחינוך הממלכתי הציוני-דתי למדו 14.4% של ילדי מדינת-ישראל.

בתחומים רבים - למשל, הגיוס לצבא הגנה לישראל - הנטל-הלאומי מוטל בעיקר על בוגרי שתי מערכות החינוך הממלכתיות. יודגש: מדובר רק בשניים מכל שלושה בוגרים של מוסדות-החינוך העל-יסודיים בישראל.

בחינוך החרדי היסודי והעל-יסודי למדו בתשס"א כ-15% של התלמידים היהודיים.³

עם קום המדינה רק 5%, כלומר אחד מכל עשרים תלמידים יהודיים, למד במערכת-חינוך חרדית. לפני עשר שנים חלקם היחסי במערכת-החינוך הישראלית גדל ביותר מפי שניים. אז: 68% למדו בחינוך הממלכתי-הכללי, 19% למדו בחינוך הממלכתי-הדתי וכ-12% למדו בחינוך-החרדי.

¹ יש קשיים מפתיעים להשיג נתונים מעודכנים על מערכות החינוך בישראל. יתר על כן, מן הראוי לשים לב כי נתוני האגף למיכון ומידע במשרד-החינוך שונים במקצת מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בתחומים אחדים ובחתיכים אחדים, אי-אפשר לקבל נתונים משני הגופים.

² שיעור הילודה הממוצע בקרב ערביי ישראל הוא 4.6 נפש לאשה בעוד ששיעור הילודה הממוצע בקרב היהודים בישראל הוא 2.6 נפש לאשה.

³ יש לציין כי בחינוך החרדי יש כחמש-עשרה תת-מערכות: לחסידיים (מזרמים שונים) ו'ולמתנגדים'; לבנים להורים ממפלגות-שונות; לבנות ממפלגות שונות; לבני-עדות שונות; לחוגים המכירים במדינה ולאחרים שאינם מכירים בה ועוד. למרות המאמצים הגדולים שהשקענו בכך, לא הצלחנו לקבל מהנהלת משרד-החינוך נתונים מדויקים על כל תת-המערכות החרדיות וסטטיסטיקות מפורטות על מספר התלמידים הלומדים בכל אחד מסוגי בתי-הספר החרדיים.

היום בין תלמידי כתות א' כ-25% - כלומר, אחד מכל ארבעה ילדים יהודיים, לומד במערכת-חינוך חרדית. בירושלים חלקו של החינוך החרדי בכתות א' מתקרב ל-60%.

בסך-הכל, קרוב למחצית ילדי מדינת-ישראל בכתות א' מתחנכים במוסד-חינוכי ערבי או במוסד-חינוכי חרדי.

אם התהליכים החברתיים-דימוגרפיים הנוכחיים במדינת-ישראל ימשכו, תוך פרק זמן לא-ארוך שני-שלישים של ילדי המדינה יתחנכו במוסדות לא-ציוניים.

ההשכלה הגבוהה

כמות הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, תכני הלימוד במוסדות אלה ואיכות הלימוד במסגרתם, יקבעו את עתיד המדינה.

בראשית המאה העשרים ואחת, החינוך העל-תיכוני וההשכלה הגבוהה צריכים להיחשב השכלת-יסוד. אם לפני כמה שנים התייחסנו אל בית-הספר היסודי ואל בית הספר התיכון כאל השכלה יסודית, הרי בימינו אלה יש לראות ב-15-16 שנות-לימוד יעד לאומי שרוב תלמידי-ישראל צריכים להגיע אליו.

הנתונים הסטטיסטיים מראים כי בכל המוסדות להשכלה גבוהה בארץ לומדים השנה לתואר B.A כ-170,000 סטודנטים. 49% מהם לומדים באוניברסיטאות ו-51% לומדים במכללות. לתארים גבוהים יותר לומדים עוד כ-40,000 סטודנטים (מהם יותר מ-7,000 לתואר שלישי).

יש לציין בברכה את הגידול הניכר שחל במדינת ישראל בשנות התשעים - בלמעלה מכפליים - במספר התלמידים לתואר ראשון. יחד עם זאת, מן הראוי לזכור כי מספר הסטודנטים גדל במיוחד רק אחרי שעשרות מכללות בכל רחבי-הארץ זכו להכרה אקדמית.

בחלק של המכללות האקדמיות - אליהן פונים יחסית יותר תושבי הפריפריה, בני עדות מזרח וערבים - רמת-הלימודים איננה גבוהה. ההשפעה הריבודית הכלכלית-חברתית, היא ארוכת טווח. במקומות עבודה יוקרתיים במרכז הארץ, מעדיפים בוגרי אוניברסיטאות על בעלי תואר אקדמי זהה שהושג במכללות מסויימות.

למרות הגידול הרב בסך כל הפונים ללמודים אקדמיים, עדיין הייצוג של הסטודנטים מגזרי-אוכלוסייה ספציפיים במוסדות להשכלה גבוהה, איננו פרופורציונאלי לחלקם באוכלוסייה. במיוחד נמוך החלק היחסי בהשכלה הגבוהה של האוכלוסייה הערבית ושל בני עיירות-הפיתוח ושכונות המצוקה. יש לעשות כל מאמץ כדי להגיע בהקדם לייצוג שווה יותר של כל מגזרי האוכלוסייה בין הלומדים לתואר ראשון (קל וחומר, לתואר שני ולתואר שלישי).

אמנם, שיעור הסטודנטים הערביים מבין כלל הסטודנטים גדל בהתמדה בשנים האחרונות, אך הוא עדיין נמוך בהרבה יחסית לחלקם במדינה. בשנים האחרונות, בעקבות הכנסת האקדמית-לימודית למכללות, קצב הגידול היחסי של הסטודנטים הערביים בחינוך הגבוה הוא כמעט חצי-אחוז בשנה. בתשס"א שיעור הסטודנטים הערביים הגיע לכ-7.5% מתוך סך כל הסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה, בעוד שבשנת תשנ"ה (1995) הוא היה רק 5.6%.

בשנת 2002 רוב הסטודנטים הערביים לומדים במכללות שתאריהן פחות נחשבים. הערבים היוו כמעט מחצית מן הסטודנטים - ולעיתים יותר ממחצית - במכללות האקדמיות בצפון-הארץ.

במקביל לשיעור-הרצון מן הגידול הרב במספר הסטודנטים בכל המוסדות להשכלה גבוהה בישראל, יש לשים לב לשינוי המשמעותי אשר חל בעשור האחרון בתכני-הלימוד שאותם בוחר ללמוד הסטודנט הישראלי. בשנים האחרונות חלה ירידה גדולה במספר התלמידים לתואר ראשון הלומדים באוניברסיטאות בחוגים ההומניסטיים ובמיוחד חלה ירידה במספר הפונים למדעי היהדות (לחוגים למקרא, היסטוריה של עם ישראל, מחשבת ישראל ועוד). לעומת זאת חל גידול ניכר במקצועות היישומיים (EMPLOYABLE SKILLS): משפטים, מנהל עסקים, תקשורת, מדעי-המחשב ועוד. בחוגים ספציפיים הדברים מגיעים עד כדי הצפה.

במקצועות היישומיים ובמדעים המדויקים - בעיקר באוניברסיטאות - יש באופן פרופורציונאלי פחות סטודנטים מעדות המזרח ומעירות הפיתוח.

היום בכל האוניברסיטאות בארץ, ברמת B.A, רק כ-8,000 סטודנטים לומדים בכל החוגים של מדעי הרוח. זאת ועוד: לפני כעשרים שנה כל סטודנט בארץ חוייב ללמוד 'לימודי-יסוד' ובמסגרת זו אלפי-סטודנטים נתבעו ללמוד לפחות שניים-שלושה קורסים במדעי-הרוח ובמדעי-החברה, בנוסף למסלול לימודים המרכזי בתחומים אחרים. בעשור האחרון, 'לימודי-יסוד' קיימים רק באוניברסיטה אחת (באוניברסיטת בר-אילן).

נראה כי הצטמקות החוגים השונים למדעי הרוח במוסדות להשכלה גבוהה, היא אחת הסיבות לכך שכולנו חשים במציאות קשה של התדלדלותה של הרוח בישראל.

תופעה מדאיגה אחרת הקשורה לסדרי העדיפות החדשים של הסטודנטים במדינת ישראל, היא היוקרה הנמוכה של החוגים לחינוך והירידה הדרגתית באיכות הפונים (הפונות!) ללמוד חינוך והוראה. הממצאים מראים כי רבים מאלו שבחינות-המיון מעידות כי הם עלולים להיכשל באוניברסיטאות, פונים ללמוד דווקא במכללות להכשרת-מורים.

התוצאה: רמתם של חלק מן הבוגרים במכללות להכשרת מורים מדאיגה במיוחד. אין צורך לציין כי בוגרי מוסדות אלו יקבעו את פני החינוך בדור הבא.

המצב קשה יותר במכללות להכשרת מורים שבוגריהן ילמדו בעתיד בחינוך הממלכתי (ובמיוחד בחינוך הממלכתי-הכללי). לעומת זאת, מן הראוי להבליט לטובה את איכות הפונים למכללות להכשרת מורים בשני סקטורים: בחינוך הערבי ובחינוך החרדי. נראה כי שם משני טעמים - מחד בגלל אידיאליזם-חינוכי, ומאידך כיוון שיש פחות אלטרנטיבות תעסוקתיות - טודנטים טובים יותר ומוכשרים יותר פונים לשדה-החינוך.

(ב) דילמות עקרוניות ובעיות חינוכיות:

הנחת היסוד היא שמדינת-ישראל היא מדינה יהודית ומדינה דימוקראטית, כאחת. זוהי **מדינה יהודית** שנוסדה וקיימת בעבור העם-היהודי ועליה לממש את מהותה היהודית. היא ביתו הלאומי, משכנו הרוחני ומסד-עתידי של העם היהודי. בה בעת זוהי **מדינה דימוקראטית** המחוייבת בהקפדה על חירות אזרחיה ועל שוויון מירבי בין כל אחד ואחד מהם.

בשנים האחרונות נראה כי **התשתית הציבורית של הנחת-יסוד זו, איננה די מוצקה**. מטרידה במיוחד העובדה כי **בין המערערים על עקרונות-היסוד של מדינת-ישראל - אשר רובם ככולם חרותים במגילת-העצמאות - ישנם מחנכים, חברי-כנסת, מקבלי-החלטות ומעצבי דעת-קהל**.

כדי להבטיח את עתידה של מדינת ישראל **כל מערכות החינוך חייבות לחזק ולבסס את האמונה של כל מורי מדינת ישראל ושל כל תלמידי מדינת ישראל**, בצירוף המורכב של ישראל כמדינה יהודית ודימוקראטית.

אולם, כאמור, **המדינה שסועה: אין בה מערכת-חינוך ציבורית אחת ואין בה סמכות-על חינוכית. יתר על כן, יש בה שורה ארוכה (ומתארכת!) של מערכות-חינוך אשר חלקן פועלות על חשבון הציבור, אך בניגוד ליעדי-המדינה**.

השסעים הבאים פוגעים באחדותנו ומפוררים את החינוך בישראל:

- השסע בין עשירים ועניים;
- השסע בין יהודים לערבים;
- השסע בין חילוניים לדתיים וחרדים;
- השסע בין וותיקים לעולים;
- השסע בין מרכז לפריפריה;
- השסע בין אזרחי המדינה ובין העובדים הזרים.

השסע בין עדות ישראל.

כל השסעים - אולי חוץ מן השסע האחרון - העמיקו מאד בשנים האחרונות.

יש להדגיש כי **כל השסעים משליכים זה על זה. התואם (הקורלציה) בין השסעים השונים - ולעיתים החפיפה ביניהם - הרי-אסון**.

חלק של השסעים אינם תלויים רק במדיניות ממשלות ישראל, אולם חלק אחר תלוי בהן. **המדיניות הסוציו-אקונומית יכולה להיות מפתח לצמצום ניכר של השסעים ושל המתחים במדינה. מדיניות זו מחייבת תשומות ניכרות בחינוך והעדפה מתקנת של התשומות במערכות החינוך במיגזרים ספציפיים ובאזורים מוגדרים**.

השסע בין עשירים לעניים

בשנים האחרונות הפכה מדינת-ישראל לאחת המדינות האי-שוויוניות ביותר בעולם. היום היא נמצאת במקום השני, אחרי ארצות-הברית, בפעריה הכלכליים-חברתיים.

הפערים הכלכליים המתרחבים בארץ בין העשירונים העליונים לעשירונים התחתונים, מאיימים על עצם קיומנו. העובדה כי המשפחות-העניות משתייכות ברובן למגזרים מסויימים (חרדים, ערבים, עולים-חדשים), מצויות בריכוזי-אוכלוסייה מוגדרים (נגב, גליל, שכונות-מצוקה) וניתן לאתרן במוסדות-חינוך ספציפיים - מסוכנת מאד. הסגידה-העיוורת להפרטה נותנת לגיטימציה לצמיחת קפיטאליזם חסר-מעצורים ולהתגבשות קבוצות בעלי-הון המוליכות את ממשלות ישראל להגדלת הפערים. יחידים וקבוצות מפוררים את המחוייבות לכלל ואינם נרתעים מהגידול הגובר של כמות המשפחות שמתחת לקו העוני.

לכל זאת, השלכות ישירות במערכת-החינוך:

היום כמעט כל ילד רביעי במוסדות החינוך, הוא בן למשפחה החיה מתחת לקו העוני.

הפערים הכלכליים מולידים מוסדות חינוך שונים לעשירים ומוסדות חינוך אחרים לבני-עניים. שכבות שלימות מופקרות לחינוך-ירוד, ובמקביל, בעלי-אמצעים מטפחים חינוך אליטיסטי. לעיתים הם גורמים להבדלים צורמים בין בני-עשירים ובני-עניים, בתוך אותם מוסדות. יש משפחות המתקשות לקנות עזרי-לימוד מודרניים (כגון, מחשב-אישי) ובאחרות 'החינוך האפור' ו'תעשיית' השיעורים-הפרטיים משגשים.

מחקרים מראים⁴ כי בשנים 1992-1997 היה שכרם של עובדים בוגרי 16 שנות לימוד ויותר, גבוה ב-75% משכרם של בוגרי 10-12 שנות-לימוד. גם שיעורי האבטלה יורדים ככל שעולה רמת ההשכלה. בשנת 1998 היה שיעור האבטלה 13% אצל בעלי השכלה עממית, 10.7% בקרב בעלי השכלה של 9-12 שנות-לימוד, 7.2% בין בעלי 13-15 שנות לימוד ורק 4.2% בקרב בעלי 16 שנות-לימוד ומעלה.

במציאות הישראלית, בנים ובנות שנולדו למשפחות אמידות מתקבלים ביתר-קלות ונרשמים ביתר-קלות למוסדות-חינוך שיש סבירות רבה כי בוגריהם ייהנו בעתיד מהכנסות גבוהות. במקביל, על בני-משפחות אחרות כמעט נגזר מראש, עתיד של עוני ומצוקה.

החינוך וההשכלה, שהם אמצעים ראשוניים במעלה כדי להילחם במצוקה החברתית כלכלית של הדור הבא, לא מוענקים לכל בני-השכבות שיש לחלצן ממצבן הנוכחי. כדי שחוסנו יתעצם, מוסדות-החינוך בישראל חייבים לתרום הרבה יותר למניעת גידול דורות שניים ושלישיים של דלות ותסכול.

השסע בין יהודים לערבים

השסע בין יהודים לערבים הועמק מאד בתקופה האחרונה בגלל התלהטות הסכסוך היהודי-ערבי, העלייה במספרם (הנומינלי והיחסי) של ערביי ישראל, מבנה השלטון בישראל והתלות של ממשלות ביקול הערבי, המיליטנטיות של המנהיגות-הערבית והתעצמות הפונדמנטליזם המוסלמי.

השסע התרחב גם בגלל שמדינת ישראל הודתה בשנים האחרונות כי הושקע פחות מדי במיגור הערבי – כולל, השקעות נמוכות באופן יחסי במערכת החינוך הערבית. ממשלות ישראל הודו בכך, אך מדיניותן, הלכה למעשה, כמעט שלא השתנתה.

השסע היהודי-ערבי עלול להוליד שתי תוצאות חמורות: בצד הערבי, התגבשות יסודות אנטי-ישראלים אשר ישתפו פעולה נגד המדינה, ובצד היהודי, הכתמת כלל הציבור-הערבי בישראל והפיכתו לאויב בעיני הציבור-היהודי. יש להיזהר מאד משני המצבים הקיצוניים.

מדינת-ישראל, מחד, נתבעת להתמיד להתייחס לכל בני-המיעוטים באותו אופן שאנו דורשים שיתייחסו ליהודים בארצות הדימוקראטיות הנאורות. מאידך, עליה לדרוש מערביי-ישראל וממנהיגיהם אותה מידה של כבוד למדינה וציות לעקרונותיה, שמיעוטים שונים, כולל יהודי-התפוצות, נתבעים להן במדינות דימוקראטיות.

במקביל, מן הראוי לשים-לב להבדלים בין קבוצות-ערביות מגוונות: בני דתות שונות (מוסלמים, נוצרים, דרוזים ואחרים), השקפות-עולם שונות (פונדמנטליסטיות, מסורתיות, חילוניות-מודרניות וכו'). יש להבחין בנכונות השונה לשתף-פעולה עם מדינת-ישראל, לתרום לצבאה ולשרת בנאמנות בכוחותיה – ולתגמל באופן מובחן קבוצות שונות.

השסע בין יהודים לערבים מעורר שאלות חינוכיות עקרוניות וקשות. חלקן ייפתרו, כנראה, בתקופות רגועות יותר. אולם, יש שאלות המחייבות תשובות מיידיות. ביניהן, מידת האוטונומיה התרבותית-חינוכית שתובטח לבני המיעוטים, כמו גם החינוך לאזרחות והנאמנות שחייבים לתבוע מהם.

יותר מכל תקופה בתולדות המדינה עלינו לקבוע בהקדם קו-תייחוס חד יותר ולהגדיר מתי אזרח ראוי להיות מוחנך בישראל או מתי עליו לחדול להיות מוחנך? האם מנהל מוסד חינוכי במדינה יכול להמשיך בתפקידו כאשר הוא מטיף לשלילת יסודותיה ומהו קו הגבול שבעוברו אותו צריך להדיחו?

השסע בין חילוניים, דתיים וחרדים

השסע בין חילוניים, דתיים וחרדים גדל בשנים האחרונות בעיקר בגלל העירוב שבין דתיות (או אנטי-דתיות) ופוליטיקה, היותן של המפלגות הדתיות והמפלגות החרדיות לשון-מאזניים במערכת הפוליטית, הקשר בין הציונות-הדתית ובין ההתנחלויות, והעובדה שהמנהיגות הדתית איננה די קשובה לצרכי-הדור ואיננה מתאמצת למצוא פתרונות הולמים לבעיותיו (לבעיות היהודים הריפורמים והקונסרבטיבים; לצרכי ה'חצי-יהודים'; וכו').

בעת האחרונה הולכת וגדלה ההסתגרות של קבוצות דתיות קיצוניות ושל קבוצות חרדיות. כמעט כל אחת מהן דואגת קודם כל לצרכיה ולאנטרסים הצרים שלה. בו בזמן, גם הדור החילוני הקצין. פחות ופחות חילוניים מכירים את מקורות הדת-היהודית, חלקים מתנכרים לדתיים ויש אפילו שעויינים אותם. נראה כי חילוניים-רדיקאליים במספרים גדלים ועולים, מסרבים לנהוג בסובלנות עם החוגים הדתיים, להתפשר אתם ולכבד את עקרונותיהם.

ההסתגרות והניכור הן של קבוצות חרדיות, הן של חרדים-דתיים-לאומיים (חרד"לים) והן של צבורים חילוניים-רדיקאליים, מוצאות את ביטויין גם במערכות-חינוך. הולכים ומוקמים –

⁴ ראו דין וחשבון מספר 27/26 של הוועדה לתכנון ולתקצוב אשר הוגש למועצה להשכלה גבוהה, ירושלים, ספטמבר 2001.

ביוזמת הורים ובסיוע ממשלתי - יותר ויותר מוסדות-חינוך הומוגניים, שפתיחותם כלפי האחר מינימלית.

יש יותר מוסדות חינוך דתיים המתחרדים, ויותר מוסדות כלליים שמתחללים ומרוקנים את שאריות הזיקה למורשת-ישראל. המדינה חייבת להתמודד בו-זמנית עם שני הכיוונים החינוכיים המנוגדים.

'דרך האמצע' המסורתית, אשר רבים מקרב הציבור היו מעדיפים לחנך בה את ילדיהם, מקופחת לחלוטין. למעשה, כמעט שאין בארץ מוסדות חינוך מסורתיים: לא-חילוניים ולא אורתודוקסים. להורים-מסורתיים רבים - למשל, נוסח רוב יוצאי עדות-המזרח - אין מוסדות חינוך אשר בהם הם יכולים לחנך את ילדיהם בהתאם להשקפת עולמם המסורתית.

מערכת החינוך צריכה לטפח מסגרות חינוך מסורתיות ולא רק מסגרות חילוניות-רדיקאליות או דתיות-אורתודוקסיות. עליה לטפח מוסדות חינוך שיהיה בהם יחס כבוד למסורת הדורות ובו-זמנית יחס כבוד להשכלה המודרנית.

דווקא בשנים האחרונות צצו הרבה קבוצות הידברות בין חילוניים, דתיים וחרדים. אולם, כל הקבוצות הללו עדיין לא משפיעות מספיק על רוב מורי ישראל ועל רוב תלמידי בתי הספר בישראל.

מערכת החינוך חייבת לעודד יותר את ההידברות ואת המפגשים בין מורים יהודיים ובין תלמידים יהודיים מחוגים חילוניים, דתיים וחרדיים. מן הראוי כי בכל רשות-מקומית ובכל בית-ספר, יחפשו דרכים לפעילויות משותפות של דתיים ולא-דתיים.

השסע בין ותיקים לעולים

בעשור האחרון עלו ארצה יותר ממיליון עולים, רובם מברית-המועצות לשעבר. רוב העולים הגיעו לכאן ללא כל השכלה יהודית והם אינם בקיאים ורגילים בהלכות דימוקראטיה.

כרבע מן העולים אינם יהודים על פי ההלכה. חלקם, בנים לאבות יהודיים ובארצות מוצאם הם ראו את עצמם יהודים. דווקא כאן מטביעים עליהם את התווית: 'לא-יהודים'.

ציבורים גדולים של עולים - במיוחד, רבים מאלו שעלו מאתיופיה - נתונים במצוקות חברתיות ובמצוקות כלכליות קשות. בקרב יהודי אתיופיה שמעל לגיל 45 - יותר ממחצית העולים-החדשים הם מובטלים. שיעורי אבטלה גדולים במיוחד, שוררים גם בקרב משפחות עולים מארצות אחרות. כמעט כל העולים, הן אלו שבאו ממזרח-אירופה והן אלו שעלו מאפריקה, סובלים מבעיות דימוי ודעות-קדומות. לרבים מהם יש מצוקות שונות, כלכליות ואחרות.

עולים מברית המועצות שהגיעו למדינה, כמהים לאורח-חיים אחר (ממושמע יותר; פחות ליבראלי וכו'). רבים מן העולים מארצות אחרות (אתיופיה, פרס ועוד), מצפים לאורח-חיים מסורתי יותר. כולם קשורים לעולם תרבותי שונה.

כל מה שהוזכר לעיל, משפיע ישירות על ילדי העולים, אשר רובם נקלט בארץ במוסדות החינוך. הקשיים בקליטת העלייה מצמיחים התנהגויות כתתיות והסתגרות מרובה.

מערכת החינוך חייבת להיות ערוה הרבה יותר לקשיי משפחות העולים.

עליהן להשקיע מאמצים חינוכיים מרובים הרבה יותר בשילוב העולים בחיי הארץ.

הן צריכות להקפיד הן על כבוד העולים ועל טיפוח מורשתם התרבותית, והן על הנחלת 'ישראליות'

אולם, דווקא בשנים האחרונות נבנו - בעיקר בזרמי חינוך חרדיים מסויימים - מוסדות חינוכיים סקטוריאליים. בנוסף, גם העולים בונים לעצמם מוסדות בשפתם.

ככלל, בכל מערכת החינוך ישנה פחות מדי הקפדה על קיום מוסדות אינטגרטיביים. זאת ועוד, מתחת ליגגי-חינוכי אחד, לא-פעם יש סקטוריאליות מרובה. קבוצות התלמידים נפרדות, אינן מעורבות זו בזו ולעיתים אפילו מתנגחות זו עם זו.

השסע בין עולים לוותיקים משפיע על נכונות משפחות-העולים לאמץ את ערכי היהדות ואת ערכי הדימוקראטיה. צמצום השסע יקבע את העתיד של חלק ניכר מאוכלוסי מדינת-ישראל.

השסע בין מרכז לפריפריה

הפריפריה - שכונות-המצוקה, עיירות-הפיתוח, הנגב, הגליל, יישובי-הספר - זוכה לנתחים קטנים מדי של 'העוגה הלאומית'. כל בדיקה יחסית מעידה ש'השוליים' על פי רוב מקופחים: שם מצויים רוב המובטלים, שם השכר הממוצע הנמוך ביותר ועוד.

באשר למסגרות החינוך: בקצווי הארץ ובשכונות מצוקה במרכז הארץ יש לא מעט מערכות חינוכיות דלות. לא אחת מגיע לשם כוח-חינוכי חלש יותר. התוצאה היא כי במוסדות-חינוך המצויים בפריפריה הן התשומות החינוכיות והן התפוקות החינוכיות הממוצעות (למשל, הציונים הממוצעים בבחינות-הבגרות; מספר היחידות הנלמדות לבגרות ועוד) - נמוכות בהרבה יחסית למרכז-הארץ. אם נוסיף לכך את העובדה שבממוצע המשפחות במרכז אמידות יותר וכי הרשויות-המקומיות במרכז בעלות משאבים רבים יותר, הפערים הגדלים וצומחים בין בתי-הספר הפריפריאליים לאחרים יהיו ברורים מראש.

דו"ח מבקר המדינה לשנת 1999 אשר עקב אחר מצב ערי הפיתוח בדרום הארץ הראה פערים גדולים בין המרכז לפריפריה. הוא הצביע על כך שבארבע ערי-פיתוח בנגב, אחוז הזכאים לתעודת-גרות, המאפשרת כניסה לאוניברסיטה, עמד על 12% בלבד (בעוד שבכמה יישובים מבוססים במרכז הארץ הוא עמד על 65% ובשלוש הערים הגדולות הוא עמד על כ-40%).

יש לדאוג בדחיפות לחלוקה שוויונית הרבה יותר של המשאבים החינוכיים המוענקים למרכז לעומת אלו המוענקים לפריפריה. חייבים לדאוג להעדפה מתקנת ולתשומות גבוהות באופן ניכר דווקא באזורי מצוקה.

השסע בין אזרחי המדינה ובין העובדים הזרים

על פי האומדן, יש במדינת ישראל כרבע מיליון עובדים זרים. מספרם איננו ידוע במדויק, כיוון שרובם הגיעו ארצה באופן בלתי-חוקי. על דעת רוב המומחים, העובדים הזרים מהווים כ-12% מכוח העבודה במשק. גם בנושא כמות העובדים-הזרים, יחסית לכמות העובדים המקומיים, אנו אחת הארצות ה'מובילות' בעולם.

העובדים הזרים השתקעו בכל רחבי המדינה. במרכזי הערים הגדולות הם 'כבשו' אזורים שלמים (למשל, את איזור התחנה המרכזית בתל-אביב). ב'טריטוריות שלהם' הולך ומתפתח עולם סוציו-תרבותי אחר.

לנוכחות העובדים הזרים במדינת-ישראל יש השלכות רבות: כלכליות, תרבותיות ומוסריות. אנו ממעטים מדי לדון באותן השלכות, ובדרך-כלל מתעלמים מהן.

אשר למערכת החינוך בישראל, יש להבליט את העובדה כי חלק מן העובדים הזרים הם בעלי-משפחות וכי חלקם מתכוונים להישאר כאן שנים ארוכות. כבר היום יש לאותם עובדים זרים אלפי ילדים בגיל חינוך-חובה. רובם עדיין בגילאי גן-הילדים, אך רבים בגילאי בתי הספר היסודיים ואפילו בגילאי בתי הספר התיכוניים⁵.

חלק של ההורים אמנם שולח את ילדיו למסגרות החינוך. אולם, חלק אחר איננו מציית לחוק חינוך חובה וילדיו אינם מגיעים לגני הילדים או לבתי הספר. במשרד החינוך וברוב ברשויות המקומיות אין מעקב מדויק אחרי המשפחות של העובדים הזרים שילדיהן מגיעים או אינם מגיעים למוסדות החינוך.

אי-אפשר להטמין למשך שנים את ילדי העובדים הזרים 'מתחת לשטיח'. אין לתת יד למציאות שלפיה ילדים בגיל חינוך חובה יתגלגלו בבתי הוריהם, יסתובבו ברחובות או יעבדו בשכר זעום במיוחד.

כל זמן שילדים אלו בארץ, חייבים לשלבם במערכות החינוך בישראל. יש להקנות להם ידע ולחנכם להיות ישראלים נאמנים.

השסע בין עדות ישראל

השסע-העדתי בישראל, ובמיוחד השסע בין עדות המזרח ועדות אשכנז, אשר רק לפני כמה עשורים נחשב לזהט ביותר, הועם מאד בעשרים השנים האחרונות. אחת ההוכחות לכך היא כי היום כמעט אחד מכל שני-זוגות הבאים בבריית-הנישואין, מתחתן בנישואים בינעדתיים. זאת ועוד, בשנים האחרונות בכל המשרות הבכירות – לבד ממשרת ראש-הממשלה – כיהנו ומכהנים בני עדות-המזרח, אשר עד לפני שנים אחדות נחשבו עדות מקופחות.

למרות שהשסע העדתי הצטמצם מאד – יש מנהיגים פוליטיים, אישי-דת ומפלגות אשר עדיין פועלים להעצים וללבות את המתחים בין העדות.

גם מערכות-החינוך נותנות-יד לטיפוח השסע בין עדות-ישראל. חלק מזרמי-החינוך שזכו ללגיטימציה בשנים האחרונות וכמה בתי-הספר שהוקמו לאחרונה, הם בעלי צביון חד-עדתי מובהק. יתר על כן, יש בתי-ספר המונעים כניסה של בני עדות-מסויימות (למשל, יוצאי-אתיופיה) ואחרים מכבידים מאד על קליטתם במסגרתם.

ראשי מערכות-החינוך חייבים להילחם בתוקף רב נגד כל אפלייה עדתית לרעה. כלפי עדות ספציפיות חייבים לנקוט במדיניות של אפלייה לטובה ו'עדיפות מתקנת'.

חלק מן המתחים הבינעדתיים הם תוצאה של בורות. הידע ההיסטורי, הכרת מורשת-העדות והכרות בינאישית עמוקה יותר, עשויים לדחוק את הדעות-הקדומות ולצמצם את הסטיראוטיפים ההדדיים.

על ראשי החינוך להתמודד ביתר יסודיות בשאלות טיפוח תרבויות העדות, בה בעת שמטפחים את ה'ישראליות'. מן הראוי לקדם את מחקר העדות ולדאוג לפירסומו ולהנחלתו בקרב המורים והתלמידים כאחד.

⁵ קשה למצוא נתון מדויק על מספר ילדי העובדים הזרים המצויים עתה בארץ שהם בגילאי 0-18. בדו"ח שפורסם באוגוסט 2001 על-ידי החטיבה לתכנון אסטרטגי ומחקר של עיריית ירושלים, המתייחס לשנת 1995 (ש' הרשקוביץ ואחרים (עורכים), ירושלים בראי מפקד האוכלוסין והדיר, 1995), נאמר: "בניגוד למצופה בהרכב הגילים של קבוצת העובדים הזרים בולט שיעור גבוה יחסית של ילדים ונוער. בני 0-19 מהווים 13.5% מסך הקבוצה". אם נמעיט בהרבה ונעריך את אחוז הילדים והנוער בכל הארץ ב-5% מכלל העובדים הזרים, מספרם יעלה על 10,000!

בעקבות 'הפרטת-עצמנו לדעת' – התפוררות היחד, האלהת מעמד הפרט והחלשת הסולידריות-החברתית, הדגשת כוח-הכסף והסגידה לחומר, הלגיטימציה שניתנה לתנועות הומוגניות ולמפלגות סקטוריאליות - כל השסעים החברתיים בישראל התעצמו מאד. יש בכך איום כבד על חוסנו. מערכת החינוך צריכה לחזק את הנוגדנים כנגד כל התהליכים הללו.

(ג) מסקנות: ההכרח לחנך חינוך לאומי וחינוך אזרחי

קיימת רתיעה מדיון בשאלה 'מהו החינוך הלאומי שיש להנהיג בכל מוסדות-החינוך בישראל? אולם, נוכח העובדות שהוצגו לעיל, בצל השסעים הקיימים בישראל ולקראת התהליכים העתידיים הנראים בעין, החינוך הלאומי בישראל (בעיקר, חיזוק השורשים היהודיים) והחינוך האזרחי (בעיקר, חיזוק היסודות הדימוקראטיים) - הוא תנאי קיומי.

כדי להילחם בחשש הרווח מן החינוך-הלאומי, יש לחזור לכמה בעיות המשותפות לרוב הדימוקראטיות המערביות ולהצביע על דרכי פתרון המקובלות בהן:

* רוב הדימוקראטיות המערביות – בעיקר באירופה - מתאמצות לשמור על איזון-עדין שבין שמירה על העם ('ה'דימוס') ההיסטורי-ההגמוני ובין הגנה על על זכויות קבוצות-מיעוט והקפדה על זכויות היחידים בתוכן.

* במדינות דימוקראטיות מערביות רבות מתלבטים בשאלה איזה חינוך לאומי יש להנהיג במדינה שיש בה לאום דומיננטי, אך גם קבוצות גדולות והולכות של בני-מיעוטים ותרבויות מגוונות.

בכולן, הדאגה ליחידים ולקבוצות-המיעוט איננה מבטלת את הזכות לטפח את הייחוד הלאומי-האתני, את סולידריות הקבוצתית ואת הפטריוטיזם.

* במדינות רבות בעולם הדימוקראטי המערבי מקובלת ההבחנה בין לאומיות (שעיקרה, השורשים המשותפים ההיסטוריים-דתיים-תרבותיים של רוב תושבי המדינה) ובין הליבה האזרחית (שעיקרה, הנאמנות למדינה והציות המוחלט למוסדותיה הדימוקראטיים). בכל הדימוקראטיות המערביות יש הן חינוך לאומי והן חינוך אזרחי.

שני סוגי חינוך אלו נהוגים בראש וראשונה במערכות-חינוך ציבוריות הנהנות מכספי-המדינה. באותן מדינות מקפידים על-כך כי גם במערכות-חינוך פרטיות יונחלו יסודות-חינוכיים בסיסיים שנקבעו על-ידי המדינה.

* בדימוקראטיות מערביות מדגישים את הלאומיות ההגמונית (השפה המשותפת, ההיסטוריה המשותפת, התרבות המשותפת, הדת הדומיננטית), אך בו זמנית מאפשרים גם טיפוח מוגבל של לאומיות של מיעוטים (שפה שונה, היסטוריה ספציפית, תרבות ייחודית, דת אחרת). בכל הדימוקראטיות יש הקפדה על חינוך לאזרחות בכל מערכות-החינוך ותביעה בלתי-מתפשרת לציות לחוקי-המדינה, לקבלת סמכות-רשויותיה ולכיבוד סמליה. תביעות אלו נתבעות קודם כל ממנהיגי-הציבור ומן המחנכים.

* בעת החדשה יותר מאשר בכל תקופה אחרת מקובל כי אין לאומיות הרמטית. בארצות המודרניות כל לאומיות חייבת בדיאלוגיות עם לאומים אחרים ותרבויות אחרות.

כדי לשמור על הדימוקראטיה שלנו, יש הכרח לתבוע מכל מגזרי האוכלוסייה הזדהות עם המדינה, קבלה מלאה של שלוש רשויות השלטון ופטריוטיזם אזרחי.

בו-זמנית יש לחנך את רוב התלמידים בישראל, בחינוך לאומי-יהודי. יש להתאמץ להעמיק בתוכם את ההזדהות עם ייחודה של מדינת ישראל כמדינה היהודית היחידה בעולם, שנבנתה בארץ-ישראל כתוצאה מגעגועי-זורות וממאמצים בלתי-נלאים של התנועה הציונית.

יחד עם זאת, יש לתת כבוד לבני-המיעוטים ולאפשר לטפח זהות ערבית נפרדת. אולם, כל תושבי המדינה צריכים להכיר בכך שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ולהתחנך לאור עובדה זו.

החלשת הסוציאליזציה-הלאומית במערכת החינוך

כל ממשלות-ישראל – בעיקר בשנים האחרונות - לא חשו כי יש להן אחריות להקנות בכל מוסדות-החינוך בישראל את החינוך הלאומי הראוי, אשר יבטיח את עתידנו המשותף. יתירה מזאת, ממשלות-ישראל עצמן סייעו לתהליכי התפוררות החברה בישראל או שעצמו את עיניהן בשעה שאלו התחוללו.

ממשלות-ישראל הן שעודדו את הקמתן של תת-מערכות חינוכיות אוטונומיות – הממונות על-ידי המדינה אך מצייתות לזרמים, לתנועות, למפלגות או לעמותות פרטיות. הן נמנעו לתבוע מכל המערכות-החינוכיות חינוך אזרחי אלמנטארי וליבה-חינוכית משותפת.

כל הממשלות הדגישו בראש וראשונה את זכויות הפרטים ואת זכויות קבוצות-המיעוט השונות ולא עמדו על חובותיהם למדינה ולחברה.

בחלק ניכר של מערכות החינוך בישראל טופח האגואיזם ועודדו קבוצות בעלות הכוח, על חשבון הסוציאליזציה הלאומית ועל חשבון הסולידריות החברתית. בעיקר בשני העשורים האחרונים הוחלשה החיברות אשר בלעדיה נתקשה לתפקד במדינה, בקהילה ואפילו במשפחה. יחד עם זאת כדאי להדגיש כי מן השנים הראשונות למדינה, אין פיקוח על בתי-ספר או על מנהלי מוסדות-חינוך ועל מחנכים היוצאים נגד יסודות המדינה (נגד השפה העברית; נגד מגילת-העצמאות; נגד בית-המשפט; נגד הכנסת והממשלה).

יעדים:

לאור התהליכים המתרחשים בחברה בישראל חייבים 'לאחוז את השור בקרניו', ללכת בנחרצות ובעקביות בכיוונים שהם לעיתים שונים מאלו שהלכו בהם עד כה, ולהציב יעדים חינוכיים שישפיעו על עתידנו הלאומי:

- לטפח חינוך לאומי יהודי שיחזק את ראיית היהודים את עצמם כעם-אחד. לעודד סולידריות יהודית ואחריות הדדית, למרות כל השסעים וכל המחלוקות. לעודד את החינוך היהודי בכל מוסדות החינוך היהודיים בארץ ולתמוך הרבה יותר בחינוך היהודי בתפוצות. להשתתף באחריות לחינוך יהודי בכל העולם, אשר חייבת להיעשות לצד התעשתותם של יהודי-התפוצות עצמם. יש ליצור קשרים חדשים, איכפתיות מחודשת ומחוייבות שונה בין יהודים מחוגים שונים ובעלי-השקפות שונות. להקנות זיקה לעם-ישראל, לתרבות-ישראל ולמדינת-ישראל הן לבני-ותיקים והן לבני העולים-החדשים.

- לחזק את החינוך הדימוקראטי הישראלי: יש לחנך לערכים דימוקראטיים ולציות להליכים הדימוקראטיים. בכל מוסדות החינוך יש להקנות את יסודות הדימוקראטיה ותנאי-קיומה. להדגיש את חשיבותם וסמכותם המוחלטת של שלוש הרשויות: הממשלה, הכנסת ומערכת-המשפט. הכרחי לטפח סולידריות-ישראלית ואחריות-אזרחית הדדית. להקפיד על חיזוק הזיקה למדינה והנאמנות לה בקרב כלל התושבים. לחנך לכיבוד האחר, השונה בדתו, במינו, בלאומיותו, בעדתו ובאמונותיו.

- לחנך לגאווה לאומית של כל אזרחי המדינה וזאת על-ידי ההבחנה בין פטריוטיזם ובין לאומנות ושוביניזם. להדגיש את הישגי המדינה ואת ייחודה-החיובי בלי להתעלם מפגמיה. להבליט את מחוייבותה של מדינת-ישראל לערכי חירות-האדם ואת חתירתה לשלום, שהם שניים מיסודות הגאווה הלאומית.

בחברה הישראלית מתגבשת קבוצה גדלה והולכת החשה כי יש להיות ערניים יותר לתהליכים החברתיים-תרבותיים ולתהליכים הדימוגראפיים המתחוללים בישראל. קבוצה זו סבורה כי יש לחזק את 'הישראליות', לחשק את הקבוצות השונות בערכי-היסוד של המדינה ולתבוע מכולן יתר כבוד לערכי הדימוקראטיה. יחד עם זאת, לא ניתן היום לחזור ל'מדיניות כור-ההיתוך' או ל'ממלכתיות' נוקשה נוסח שנות החמישים. יש לתת לקבוצות שונות מרחבי-חופש ומרחבי-אוטונומיה מוגדרים.

דרכים מוצעות למימוש היעדים:

כלל המערכת:

* הפיכת מערכת החינוך לעל-מפלגתית. צמצום הזרמים החינוכיים הפוליטיים-מפלגתיים והפוליטיזציה המוגזמת במערכות החינוך.

* רצוי מינוי שר-חינוך ותרבות א-מפלגתי. בכל מקרה, יש למנות בעלי תפקידים בכירים במשרד החינוך שיהיו שרתי-ציבור (ולא שרתי-מפלגות).

* טיפוח כוח-חינוכי איכותי יותר אשר יכול לחנך לערכי יהדות ולערכי הדימוקראטיה ואשר יחוש חובה לחנך אליהם. מחקרים מצביעים על כך כי בשנים האחרונות חלה ירידה גדולה באיכות הפונים לחינוך ולהוראה. חייבים להילחם בכך חזיתית. אחת הדרכים הבלתי-נמנעות היא הקמת ועדה ציבורית לבדיקת מעמד המורים, אשר תבחן הצעות שונות לקידום מעמדם

* בכל המוסדות להכשרת-מורים, יש לקיים בחינות רישוי להוראה מיוחדות אשר תבחנה את הידע ואת היכולת להנחיל ערכי יהדות ודימוקראטיה. אין להעניק לבוגרים תעודות-הוראה אם הבוגר אינו מסוגל או אינו ראוי לחנך לערכים.

* חינוך לכיבוד שלוש רשויות השלטון ולציות לחוקי המדינה. טיפוח ליבה משותפת – לשון, היסטוריה, מורשת תרבותית ומדעים – לכלל מערכות החינוך בישראל. פיתוח אמצעי-לימוד לדיון על חוקי-תשתית, כגון: 'חוק השבות'; 'חוק הקרן הקיימת'; 'חוק כבוד האדם וחירותו' ועוד. יש לטפח בכל מוסדות החינוך כבוד לסמלי המדינה ולהקפיד על סמלי המדינה בכל מוסד חינוכי.

* בחינה ביקורתית של תהליכי ההפרטה שהחלו בהם בשנים האחרונות במערכת-החינוך. יציאה נגד החינוך הפלוטוקראטי (המעניק שירותי-חינוך פרטיים לבעלי-הממון) ומלחמה בכל חינוך-אגוקראטי (המעמיד במרכזו את האגואיזם של הפרט).

- * **ביטול מידי של ההחלטה על הפרטת האגף לתכניות-הלימודים.**
- * ביצוע שינויים במקצועות הלימוד, בספרי הלימוד, בהכשרת-המורים ובהשתלמויות המורים. כתיבה-מחדש של ספרי-לימוד בעיקר במקצועות: היסטוריה, אזרחות וספרות. לכתוב ספרי-לימוד חדשים שידגישו את התרבות היהודית-ישראלית והיו פתוחים לתרבויות-העולם.
- * **חיזוק מוסדות-חינוך ציבוריים, ובפרט באזורי-מצוקה שאינם יכולים לגייס בקלות הון-אנושי והון-כספי.**
- * **טיפוח היצירה היהודית והתרבות היהודית.** לטפח את הזיקה ליצירה היהודית בישראל ואת הזיקה ליצירה היהודית בתפוצות, ליצירה בעבר ולזו הנוצרת בהווה. רצוי לטפח את הזיקה ליצירה הדתית וליצירה המודרנית הלא-דתית.
- * **טיפוח היצירה העברית.** יש לטפח יצירה עברית בערוצי-התרבות הממלכתיים: שירים ישראליים; תכניות רדיו וטלוויזיה מקוריות; אמנות מקורית; ספרות מקורית; קולנוע ותיאטרון מקורי ועוד.
- * **טיפוח הפלוראליזם האתני-עדתי והפלוראליזם הדתי** והדגשת תרבויות העדות, הקבוצות והמיעוטים השונים. עידוד מחקר מורשת העדות ופירסומי המכונים העוסקים בכך.
- * **הקניית מגילת-העצמאות** – והארת ניסיונות שונים ליישמה מאז שנכתבה, במכללות ובמוסדות האחרים להכשרת מורים ובמוסדות-חינוך האחרים.
- * **קידום הוראת השפה הערבית והתרבות הערבית בכל מוסדות החינוך היהודיים. שיפור הוראת העברית והתרבות-העברית במערכות-החינוך הערביות.**
- * **חינוך לשירות לאומי-חברתי או לשירות בצה"ל בכל מוסדות החינוך (כולל חרדיים וערביים).** הדגשת העובדה כי לכל אחד, בכל מדינה, גם חובות ולא רק זכויות.

החינוך היהודי בישראל:

- * **יש לחזק את הליבה משותפת היהודית והדימוקראטית בכל מוסדות החינוך היהודיים בישראל.** דרושה שימת-לב מיוחדת לטיפוח ליבה משותפת בכל המסגרות להכשרת-מורים.
- * יש להקפיד ללא סייג על **חינוך-עברי ועל תרבות-עברית** בכל מערכות החינוך היהודיות בישראל (בעיקר בבתי-ספר החרדיים ובבתי-ספר שיש בהם ריכוזים גדולים של עולים-חדשים).
- * **העמקת שורשי הלאומיות היהודית מחייבת חיזוק הזיקה לדת-ישראל, למורשת-ישראל, לתרבות-ישראל ולהיסטוריה היהודית** בקרב יהודי-ישראל. יש ללמד מקורות יהודיים, לטפח זיקה עמוקה-יותר למקורות המסורתיים ולהדגיש את יופיים וייחודם. לצערנו, בעיקר בחינוך הממלכתי-הכללי מקצועות-היהדות דחויים על ידי תלמידים רבים ודרושה בהם רפורמה פדגוגית יסודית.
- * **בכל מערכות החינוך היהודיות דרושות תכניות מיוחדות להכרת עם-ישראל בתפוצות.** נחושות תכניות ופינוח-מידע על יהודי-התפוצות באמצעי-התקשורת הממלכתיים (ובראש וראשונה: ערוץ 1, הטלוויזיה החינוכית, קול ישראל, גלי-צה"ל) ובאמצעי הקומוניקציה הציבוריים והפרטיים. דרוש טיפוח נחרץ יותר של קשרים לא-פורמאליים עם יהודי-התפוצות: משלחות-מורים הדדיות; משלחות-נוער הדדיות וכו'. נחוצה הדגשת הפלורליזם היהודי. לימוד על התנועות השונות והזרמים השונים בעם-ישראל בעבר ובהווה. הבלטת המחויבות כלפי כל יהודי.
- * **דרושות פעולות חינוך מיוחדות שמטרתן חיזוק הזיקה לעם ולארץ,** שתתואמנה במיוחד לציבורי העולים. חיוני קירוב מיוחד לתרבות היהודית-ישראלית של העולים-החדשים. נחושות תכניות מיוחדות שתתואמנה לצורכי-העולים. הכרחי טיפוח מיוחד בעולים שאינם יהודים על-פי ההלכה, כולל מאמץ לאפשר את גיורם מתוך רצון והסכמה.
- * **דרושות תכניות מיוחדות ומתוגברות לתלמידים באזורי-מצוקה וביישובי-פריפריה** תוך סיוע מועדף לבנים למשפחות מתחת ליקו העוני ולבני-מובטלים.

החינוך היהודי בתפוצות:

- * **דרוש מאמץ גדול הרבה יותר של מדינת-ישראל לקירוב העם היהודי בתפוצות ליהדות ולארץ-ישראל.** יש להשקיע במיוחד בדור-הצעיר, אשר רבים ממנו מתבוללים ונישאים בנישואי תערובת.
- * רק אחד מכל חמישה ילדים יהודיים בעולם, בגילאי החינוך היסודי או החינוך התיכון, לומד במערכת-חינוכית יהודית איזו שהיא. יש לחתור להכפלת מספר הילדים המתחנכים בחינוך היהודי.
- * **יש להכפיל ולהשליש את מספר המורים והמתחנכים בחינוך היהודי בכל פזורות ישראל ולבחון אמצעים להעלאת איכותם.**
- * **לארגן במדינת ישראל יותר תוכניות הכשרה ויותר השתלמויות מיוחדות למורים יהודיים מכל העולם.** רצוי כי לפחות חלק מן הפעילויות תהיינה משותפות למורים מן התפוצות ולמורים מן הארץ.

- * להמשיך את הפעילות להבאת הצעירים היהודיים לביקור במדינת-ישראל ולהעמיק את תוכן חוויית השהות בארץ.
- * להרחיב ולהעמיק את מסגרות ההשכלה האקדמית בישראל עבור צעירים יהודיים מהתפוצות, עד תואר אקדמי מלא.

החינוך הערבי:

- * לדון בכל מוסדות החינוך בליבה הישראלית המשותפת ובנכונות לשאת את השם 'ישראלי' (ולא רק 'פלשתינאי').
- * חינוך מיוחד אשר ידגיש כי אין סתירה בין היותה של ישראל מדינה-יהודית ובין היותה מדינה-דימוקרטית.
- * להורות פרקי היסטוריה ותרבות אשר ידגישו את הלגיטימיות של שיבת עם-ישראל לארץ-ישראל. במקביל, יש להורות פרקי היסטוריה ותרבות של ערביי ארץ-ישראל.
- * להדגיש את מימוש כל זכויות המיעוטים ואת מימוש כל החובות הנתבעות מהם כאזרחים שווים. עתה השעה קשה, אך עקרונית חייבים לחנך גם את כל בני-המיעוטים לשירות לאומי.
- * להקפיד על הוראת השפה עברית ועל-כך שבוגרי מערכות-החינוך בישראל ידעו לדבר עברית רהוטה, לכתוב עברית ולקרוא עברית.
- * להשקיע מאמצים מיוחדים להתגבר על ההזנחה בבינוי ובתשתית מוסדות החינוך, בכל המיגזר הערבי.
- * להבחין בין יישובים ערביים רדיקליים ובין יישובים פרו-ישראלים. לטפח הרבה יותר מוסדות פרו-ישראלים. לסייע במיוחד לדרוזים ולבדואים.